

HAVASRÉTI JÓZSEF

MEGJEGYZÉSEK SZERDAHELYI ISTVÁN A *NEOAVANTGARDISTA STÍLUSDIKTATÚRA ESÉLYEI* CÍMŰ ÍRÁSÁNAK UTÓÉLETÉHEZ

Szerdahelyi
természetesen itt is
azt fájlalja, hogy
az arrogáns
„új kritikusok”
levegőnek nézik...

56

1.

■ Szerdahelyi István a Kádár-korszak irodalompolitikájának egyik jellegzetes figurája volt.¹ Hírhedtté vált írása, *A neoavantgardista stílusdiktatúra esélyei* 1984-ben jelent meg a *Népszabadságban*; mind a *Stílusdiktatúra*-cikk, mind a rá következő hasonló témájú *A Fortinbras-tünet* című publicisztika egy meglehetősen komplikált irodalomtörténeti-kritikatörténeti szituációban jelent meg.² Ekkor már évek óta zajlanak a „fiatal irodalom” önszervező mozgolódásai, és válik mind népszerűbbé az Esterházy Péter nevével fémjelzett posztmodern próza. Számos rossz emléké irodalompolitikai intézkedés nyomasztja a megújulni vágyó irodalmi életet: 1981-ben felfüggesztik a FIJAK (Fiatal Írók József Attila Köre) működését, 1983 végén felszámolják a „rég” *Mozgó Világot*, leváltják a főszerkesztő Kulin Ferencet.³ Mindezek ellenére a FIJAK újjászerveződik JAK (József Attila Kör) néven, és megjelennek az első JAK-füzetek: *Fásírt, avagy viták a „fiatal irodalomról”* (1982); *Ver(s)ziók. Formák és kísérletek a legújabb magyar lírában* (1982). Négy éve működik a legstabilabb számizdat folyóirat: a *Beszélő*, az ellenzéki mozgások (melyeket a pártvezetés egyszerűre tekint elszigetelt-szektás peremjelenségnek, illetve veszedelmes politikai kihívásnak) mindinkább aggasztják a hatalmat.

A cikk olyan, akkor aktuális irodalmi-irodalompolitikai fejlemények ellen irányult, mint az új (persze semmiképpen sem homogén) iroda-

lomtörténész és irodalomkritikus generáció (Szegedy-Maszák Mihály, Balassa Péter, Szilágyi Ákos, Kulcsár Szabó Ernő és mások) térnyerése, a JAK működése, mely megkísérelt szembefordulni a hatvanas-hetvenes évek rendszerkonform irodalmi életével, annak konvencióival. Szerdahelyit egyszerre foglalkoztatta – és még inkább: irritálta – egyrészt a „prózafordulat”, mely háttérbe szorította a korábbi korszak emblematikus prózaíróit (Karinthy Ferenc, Kertész Ákos, Gyurkó László stb.), másrészt a kritikai mező ezzel párhuzamos átrendeződése, mely új irányzatok, beszédrendek, illetve szerzők előtérbe kerülését eredményezte, továbbá a korábbiak presztízscsökkenését, háttérbe szorulását is. A kommunista irodalompolitikába mélyen beágyazott Szerdahelyi e háttérbe szorulást az „újak” kirekesztő, szektás, intoleráns fellépésével kapcsolta össze.

Szerdahelyi cikke (noha kvalitásait tekintve aligha tekinthetjük jelentős szövegnek) több szempontból is figyelemre méltó. Elsősorban is mint kortünet. Példázza az Esterházy prózájával, valamint az akkor kibontakozó „Esterházy-divattal” kapcsolatos konzervatív ellenérzéseket. Jellegzetes dokumentuma a kritikus értelmiség közvetett megregulálásának (vagy az erre tett kísérletnek), és végül beleillik abba a fogalmi-szemléleti váltásba, melynek keretében a neoavantgárd mozgásokat felváltotta a „posztmodern”. Szerdahelyi később maga is úgy nyilatkozott, hogy valójában a *posztmodern divat* ellen emelte fel szavát (valószínűleg nem is érzékelve a „neoavantgárd” és a „posztmodern” irodalmi-művészeti törekvések közötti, a nyolcvanas évek közepétől mind fontosabbá váló különbséget).⁴

2.

■ Szerdahelyi azzal kezdi írását, hogy az ötvenes-hatvanas években neki és társainak milyen sokat kellett küzdeniük azért, hogy a hivatalos irodalompolitika elismerje az avantgárdot: „kezdek visszavágyódni az ötvenes-hatvanas évek fordulójához, abba az időszakba, amikor a realizisztikus-naturalisztikus stílusdiktatúrával szemben az avantgardista művészetek értékeiért vívtuk szellemi harcainkat”.⁵ 1984-ben viszont úgy érezte, hogy a nyolcvanas évek derekán jelentkező „neoavantgárd” irodalom hasonló stílusdiktatúrára törekszik, mint a szocialista realizmus az ötvenes évek első felében, továbbá hogy ezt a „diktatórikus” törekvést nem szabad kritizálnia senkinek, mert akkor az illető valamiféle értelmiségi közmegegyezésnek teszi ki magát. Szerdahelyi ily módon egyszerre tűnhetett fel egyrészt a hivatalos kultúrpolitikai akarat végrehajtójának, másrészt autonóm és megingathatatlan véleménynyilvánítónak, és végül – harmadrészt – tündökölhetett a népszerűtlen véleményét bátran vállaló értelmiségi hős szerepében.

Ő legalábbis élete végéig ekként látta magát.

1983-ban jelent meg Esterházy Péter *Fuvarosok* című regénye. Szegedy-Maszák Mihálynak a *Fuvarosokról* írott kritikája ürügyén Szerdahelyi azt állítja, hogy Esterházy (és a vele rokonított törekvések) körül valamiféle, az ő szavaival élve „személyi kultusz” kezd el kibontakozni, amely még a hajdani Sztálin-díjas írók körüli mesterséges felhajtást is felülmúlja. Ezzel összhangban az Esterházyt dicsérő fordulatokat a sztálinizmus retorikáját mintegy túlszárnyaló „dogmatikus gesztusok” és „lenéző-kirekesztő megállapítások” gyanánt értelmezi. Szerdahelyi szerint az Esterházy-kultusz neofitái úgy sorakoznak fel üdvöskéjük mögött, hogy egyúttal elfelejtik – vagy egyenesen nem létezőnek tekintik – azon kritikusok produkcióját, akik az ötvenes-hatvanas évek fordulóján harcba szálltak

az *akkori* „avantgárdista” törekvések védelmében. „Rémképeket látnék? Lehet. De ha felütöm a *Kortárs* 1984. januári számát, ott neoavantgárdista prózánk egyik képviselőjéről ismét csak olyan mondatokat olvashatok, amelyek a »személyi kultusz« időszakának legszebb szövirágaira emlékeztetnek. »Az ugyan való igaz – hangzik a körmönfont magasztalás – hogy bármit ír, messze maga mögött hagyja prózáírásunk zömét, ám ilyen kivételes képzelőerővel megáldott művésznél ezt nem fogadhatjuk el kritikai alapelvnek. Ha valaki minden sorát egyforma hozsannával fogadja, voltaképpen lebecsüli művészi eredményeit, nem emelvén ki azokat az alkotásokat, amelyek a magyar próza történetének döntő fordulatát jelzik.«⁶

Szegedy-Maszák írásából világosan látszik egyébként, hogy egyáltalán nem azt állította, hogy Esterházy Péter bizonyos műveit még az általános hozsannázásnál is *jobban* kell dicsérni, hogy ezzel megfeleljenek Esterházy (Szerdahelyi szerint persze: túlértékelt) nagyságának, hanem ellenkezőleg: éppen azt, hogy *ne dicsérjék* minden sorát/művét kritikátlanul, csak azért, mert ezeket Esterházy írta. De az is látszik, hogy Szerdahelyit nem Szegedy-Maszák gondolatmenete és érvelésmenete foglalkoztatta leginkább, hanem hogy egyáltalán előfordulnak benne olyan fordulatok, mint „*bármit ír, messze maga mögött hagyja prózáírásunk zömét*” stb.

Természetesen Szerdahelyi cikkének aligha lehetett az a célja, hogy a *Népszabadság* olvasói valóban úgy gondolják: az EP-recepció ürügyén a Révai-korszak tér vissza a nyolcvanas évekbe, sokkal inkább az, hogy ezen keresztül „üzenjenek” az irodalmi élet megújulásában érdekelt és a jelek szerint elkanászodott szerzőknek és kritikusoknak: lehet ám mindenfélét összeirkálni az irodalmi lapokban, nincs az megtiltva – de a hatalom mindeközben szemmel tartja őket. „Sorolhatnám [...] a hasonló hangnemben harsogó neoavantgárdista kritikákat, s aztán a teoretikus cikkeket, amelyek az ilyen dogmatikus gesztusokhoz, lenéző-kirekesztő megállapításokhoz [...] elméleti alapokat is gyártanak” (uo.). Egyértelmű, hogy Szerdahelyinek nemcsak Esterházy írásaival és népszerűségével volt problémája, hanem az új (amúgy távolról sem egységes) kritikus-, illetve irodalomtörténész-generáció térnyerésével, mely a saját hegemoniáját, autoritását és autoritásigényét is veszélyeztette egyúttal.

3.

■ A *Stílusdiktatúra*-cikk – és valójában itt fordul át „aktuálpolitikába” – ezt követően azzal a feltételes, Szerdahelyi által csupán a vitaszituáció és a majdani ledorongolás kedvéért megkonstruált ellenérvvel vitatkozik, hogy míg az ötvenes évek realista stílusdiktatúrája mögött egy valóságosan létező hatalom és intézményrendszer állt, addig a „neovantgárdista stílusdiktatúra” semmi ilyesfélével nem rendelkezett: „a hajdani realiztikus-naturalisztikus stílusdiktatúrát egy intézményrendszer hatalma erőltette ránk, s ugyan miféle hatalomra támaszkodhatnak szegény neoavantgárdisták? Nos, hatalma nemcsak annak van, aki íróasztal mellett ül és fejléces papirosokat írhat alá. Vannak ám finomabb, megfoghatatlanabb, de igencsak hatékony másféle eszközök is. Lehet séta közbeni csevegésekkel, folyosón odavetett megjegyzésekkel, a szakmai körök hangulatának ügyes manipulálásával is olyan légkört teremteni, hogy kritikus legyen a talpán, aki nem áll be a magasztaló – vagy pocskondiázó – kórusba” (uo.). Majd a konklúzió: „Lehet hát, hogy huszonöt évvel a realiztikus stílusdiktatúra megdöntése és az avantgarde értékeinek elismertetése után most újra kell kezdenünk a

harcot egy neoavantgardista stílusdiktatúra ellen, a korszerű realizmus értékeinek elismertetéséért? A »stíluspluralizmus« elvéért, a különböző formaeszközök egyenlő esélyeinek elismeréséért mindig újra és újra küzdeni kell? Csüggedésre akkor sincsen ok – hiszen egyszer már győztünk.”

A teljes kép megrajzolásához figyelembe kell vennünk, hogy *A neoavantgardista stílusdiktatúra esélyei* cikket megelőzte, illetve követte egy-egy hasonló jellegű további írás. Csibra István (az akkori kommunista pártkiadó: a Kossuth főszerkesztője és Szerdahelyi egyik szerzőtársa), valamivel korábban: 1984. január 7-én publikálta a *Karám vagy közösség?* című írását.⁷ Míg Szerdahelyinek EP kritikátlan dicsőítésével és Szegedy-Maszák ebben vállalt szerepével volt baja, addig Csibra István a „prózaafordulat” egyik meghatározó teoretikusát: Balassa Pétert szerkesztette ki. A cikk az első JAK-füzetek (a *Ver(s)ziók* és a *Fasírt*) körüli szerinte indokolatlan kritikái lelkendezést helyteleníti, többek között Balassa Péter „provokatívan intoleráns hangját” kifogásolva. Szarkasztikus hangon ostorozza Balassának a depolitizált irodalom fontosságáról alkotott nézeteit, majd védelmébe veszi Szerdahelyi Istvánt, akinek a *Fasírt* antológiában megjelent tanulmányát Balassa korábban erős kritikával illette: „A Kritikus azt is Szerdahelyi szemére veti (nyilván őt is a politika szócsövének tartva), hogy »törvényt ül«, tehát nincs mód a vele való dialógusra. Felvetődik azonban a kérdés, hogy valójában ki vágja el a dialógus szálait, mert alighanem még Balassa Péter híveit is meglepi az az érvelést mellőző, arisztokratikusan szektás, kirekesztő hang, amit ebben az írásában megüt”.⁸ Valamint: „hagyján volna, ha a kritikus [...] megmaradna az irodalom felségvizsein, s nem volnának vehemens eszme-futtatásainak olyan politikai és ideológiai tartalmi, amelyek valamiféle oppozíciós-individualista szektarianizmusra, dogmatizmusra, egyfajta individualista morál kérlelhetetlenségére vallanak” (uo.).

A *Stílusdiktatúra*-cikkre következő *A Fortinbras-tünet* című Szerdahelyi-írás megszólítottja immár nem Szegedy-Maszák Mihály, hanem Kulcsár Szabó Ernő. Ugyanakkor hasonló a jelenségkör, illetve az ürügy, amivel foglalkozik: egyrészt bizonyos „neoavantgardista” tendenciák, másrészt az ezeket üdvözlő kritikustábor térnyerése. Szerdahelyi természetesen itt is azt fájjalja, hogy az arrogáns „új kritikusok” levegőnek nézik, érvénytelennek tekintik a korábbiak (jellemzően a rendszerkonform marxista kritikusok) működését, tevékenységét. „Kulturális életünkben mind gyakoribb ez a magatartásmodell. Folyik valamilyen vita hosszú időn át, évről évről, cikkek, tanulmányok, könyvek sorában, s egyszer csak megjelenik valaki, úgy lép át mindkét vitapárt képviselőin, mintha szellemi hullák lennének, és kihirdeti a maga döntését”.⁹ Ebben a cikkben Szerdahelyi első-sorban Kulcsár Szabó Ernő egyik rádiónyilatkozatát kifogásolja, mely szerinte ugyanolyan manipulatív eszközökkel ágyaz meg az új próza térnyerésének, mint ahogy azt Szegedy-Maszák Mihály is tette Esterházy Pétert méltató szövegében. Mindennek elmarasztalása során számos retorikai eszközt mozgósított, így például a jelenség gúnyos bagatellizálását (lásd „a neoavantgardista újító lendület hadonászásai”), de az efféle destruktív megnyilatkozásokkal járó intellektuális felelősség hangoztatását is.

4.

■ Szerdahelyi stílusdiktatúrázó írása több oknak köszönhetően is hírhedtté vált, sőt hangzatos címének köszönhetően a késő kádárizmus értelmiségi folk-lórájában is karriert futott be. Melyek ezek az okok? Szerdahelyi részben azért ra-

gadott tollat, hogy kifejtse az akkor már valóban meghatározó, persze inkább *posztmodern*, mintsem neoavantgárd irodalmi jelenségekkel szembeni kifogásait és ellenérzéseit. De cikkeinek időzítése (főként visszatekintő perspektívából nézve) saját kulturális pozíciója szempontjából se volt valami szerencsés. 1984-re mind az általa támadott szépirodalmi paradigma, mind a hozzájuk kapcsolható egyéb jelenségek – az „új szenzibilitás” filmjei és képzőművészete, az újhullámos popzene – a kulturális fősodor részeivé váltak. Akkor úgy tűnt (és még vagy tíz-tizenöt évig úgy fog tűnni), hogy ez váltja le (fogja leváltani) a rendszerhű vagy legalábbis rendszerkompatibilis kultúra hegemoniáját.

Igen valószínű, hogy mindezt Szerdahelyi is tudta, vagy sejtette, éppen ezért (szinte már utóvédharcként) írta le, amit írt. Cikkének már a saját korában is vegyes, zömében persze negatív visszhangja volt. Szerzője az önhitt, korlátolt, formális hatalmát és tekintélyét messzemenően kiélvező/fitogtató irodalompolitikai tényező szerepében tűnt fel, valamint e cikknek köszönhetően jött létre az (állítólag magától Esterházytól származó) ironikus-gunyoros fordulat, sőt szállóige: „Dicsérjen meg téged a Szerdahelyi István!” Mindez nem csupán kritikátörténeti szempontból érdekes. Most zárójelbe téve a „szakmai” vagy „ízlésbeli” megfontolásokat, hogy Szerdahelyi miért is nem értett egyet Esterházy (valamint Szegedymaszák, illetve Kulcsár Szabó Ernő) írásaival, tanulságosabbnak tarthatjuk azokat a szövegrészeket, melyek azt sugallják, hogy az akkori hatalmi erőter középontjából megszólaló, saját erőfölényét maximálisan kihasználó irodalompolitikus valamiféle *informális ellenhatalmat* látott érvényesülni környezetében.

Nem állíthatjuk, hogy efféle értelmiségi „ellenhatalom” egyáltalán nem létezett. Ugyanakkor Szerdahelyi azt is érezhette, hogy az intellektuális divatmozgások nagyon is ellene játszanak: divat avantgardistának, divat posztmodernnek, divat ellenzékinek, divat nem marxistának lenni, és aki nem ilyen, az megvetendő, kifakult, szárnalmas, korszerűtlen senki csupán. Ráadásul cikke ügyesen és körmönfontan utalt valamiféle létező közérzületre is, miszerint az ellenzéki gondolkodás valóban az egyetemi és intézeti folyosók beszélgetéseiből, pletykáiból, összesűgásaiból szerveződik, és felelőtlen, izgága követeléseivel zsarolja, provokálja, nyugtalanítja a rendszerhű többséget. És végül: azt sem állíthatjuk, hogy az ellenzéki gondolkodás adott esetben ne valamiféle, nemritkán valóban kirekesztő, autoriter, szektajellegű hatalmi erőterként határozta volna meg magát.¹⁰ Szerdahelyi nem csak nagy általánosságokban beszélt a folyosói pletykákból építkező „másféle” hatalomról, tudta, hogy szavai, ahol kell, és ahol szükséges – ahol „igény lenne rá”, hogy a klasszikus viccet idézzem –, ott meg fogják pendíteni a megfelelő húrokat. Esterházy Péter később nyilvánosan is reagált a *Stílusdiktatúra*-cikkre: egyik írásában a következőképpen foglalta össze – a rá jellemző parodisztikus-ironikus formában – Szerdahelyi mondanivalóját: „A Népszabadság rí, hogy az elkötelezett, realista, marxista ez-meg-az háttérbe szorult, ő maga már nem is tudja, mi az a hatalom, az amúgy is folyosókon, folyosói suttogásokban gyakoroltatik a poszt-transz ez-meg-az sznob bővületében; akikről meg ez állítatott, mafla alulinformáltak, észre sem vették, hogy ők vannak objektíve hatalmon, folyosók homályában; inkább kicsit meg volnának neszülve, mert úgy hallották öreganyjuk öreganyjától, hogy nem jó jel az, ha alacsonyan száll a »felsőbbség«. És így tovább.”¹¹

5.

■ A rendszerváltást követően Szerdahelyi elveszítette irodalompolitikai funkcióit. Ezt a folyamatot ő sérelmesnek és igazságtalannak tartotta; mindinkább belemerevedett a „megsértett agresszor” számára, úgy tűnik, tökéletesen megfelelő, mintegy rászabott pózába-pozíciójába. A kilencvenes évek végétől meghatározó szerzője lett az *Ezredvég* baloldali irodalmi folyóiratnak (amit Simor András ex-tűztáncos költő alapított), ezt a lapot otthonának és legfőbb fórumának tekintette, valamint tagja lett a hagyományosabb baloldali nézetekkel, netán a leült szocialista rendszerrel is szimpatizáló irodalmárokból szerveződő *Nagy Lajos Társaságnak*, ahol részben a szellemi vezér, részben a „száműzött uralkodó” szerepét töltötte be. Megítélése itt is ellentmondásosnak bizonyult, de azokat a híveit, akik e közeget magukénak érezték (valamint elfogadták Szerdahelyi továbbra is megőrzött rendkívüli autoritásigényét) aligha riasztotta el mentoruk hajdani irodalompolitikai ténykedése. Ugyanakkor agresszív és fensőbbeséges fellépését, nagyzó és durva modorát, kellemetlenkedő természetét itt is megőrizte, ezt még a tisztelői is szóvá tették olykor.¹²

Az *Ezredvég*ben tette közzé azt az írását, amelyben 2005-ben megjelent *Alternatív regiszterek* című könyvem néhány rá vonatkozó megjegyzésével vitatkozik.¹³ Könyvem megírása idején nem tudtam (noha akár sejthettem volna), és csak Lajta Erika életrajzi interjúja nyomán vált világossá számomra, hogy Szerdahelyi lényegében a stílusdiktatúra-cikknek tulajdonította teljes szellemi és tudományos hitelvesztettségét („bukását”). Élete végéig hangoztatta, hogy e publicisztikájának következményei törték derékba pályáját, hogy tulajdonképpen bosszút állt rajta az az ellenhatalom, melynek ténykedését ő már 1984-ben megorrontotta. Könyvemmel (pontosabban annak néhány bekezdésével) foglalkozó írásában azt állította, hogy ő csupán Esterházy hisztérikusan lelkes fogadtatását kifogásolta, mert ez igazságtalanul háttérbe szorított más szerzőket és kritikusokat. Ismét hangoztatta: ő semmiképp nem lehetett „avantgárd-ellenes”, hiszen például az általa szerkesztett *Világirodalmi Lexikon* „avantgárd” szócikkében elismerő szavakat ejtett az irányzat történeti értékeivel kapcsolatban – figyelmen kívül hagyva, hogy az a pár elismerő megjegyzés, amit megfogalmazott a húsz-harmincas évek progresszív irodalmi mozgásaival kapcsolatban, aligha változtat azon, hogy 1984-ben hatalmi pozícióból támadott számára elfogadhatatlan kortárs szerzőket és folyamatokat.

Szerdahelyi természetesen joggal írta, hogy Esterházy Péternek nem kellett üldözöttként tekintenie magára (hiszen akkor már valóban a közönség és az irodalomkritika dédelgetett kedvencének számított). Általa leginkább kifogásolt megállapításom azonban („az érintettek, egyébként joggal, üldözöttként kezdtek tekinteni magukra”) egyáltalán nem Esterházy Péterre vonatkozott, hanem egy hosszabb fejezet összegző részében hangzott el, mégpedig a Szabó László által nyilvánosan megtámadott Galántai György és Pór Péter, az Erdős Péter által megtámadott Spións és CpG együttesek, valamint a kivándorlásra kényszerített Dohány utcai lakásszínház történetének tanulságaira utalva.¹⁴ Csak hab a tortán, hogy a belügyi újságíró Szabó László rendpárti förmedvényei abban a *Népszabadságban* jelentek meg, melyben később Szerdahelyi szóban forgó cikkei is, Erdős Péter *Felszólalás a szennyhullám ügyében* című írása pedig abban a *Kritika* folyóiratban, melynek Szerdahelyi István történetesen a főszerkesztője volt.

Nem akarok részletbe menően vitatkozni Szerdahelyi István könyvemre vonatkozó állításaival, mert minek. Azon állítása, hogy disszertáciomban én

„feljelentetem” volna őt, valójában őt jellemzi, nem engem. Csupán három körülményre hívom fel a figyelmet. Egyrészt a „megsértett agresszor” sértettségének tartós voltára, hogy még évtizedek múlva is mély sebeket tépett fel benne a „stílusdiktatúra-incidens” szöbáhozása. Másrészt feltűnő, hogy érvelésmódja, denunciáns retorikája, paranoid hangvétele semmit nem változott 1984-óta. Végül figyelemre méltó, hogy továbbra is (élete végéig) meg volt győződve arról, hogy neki tulajdonképpen igaza volt.

6.

■ Szerdahelyi egész életében sértett embernek számított: sikertelen költői pályakezdése, tudományos jelentéktelensége, a közéleti-irodalompolitikai funkcióit övező ellenszenv, valamint az a körülmény, hogy igen sokan mint embert is utálták, egyaránt hozzájárult ehhez. Nem hogy nem leplezett, hanem következetesen fitogtatott negatív személyiségvonásai (önteltség, fensőbbiségesség, önimádat, durva modor, szexista közönségesség) eleve nem tették népszerűvé, jellemző, hogy e tekintetben még hívei se tudtak semmi jót mondani róla. Noha pályája (a „hivatalos” karriermodell szemszögéből nézve) töretlen és sikeres volt, valójában minden területen, ahol érvényesülni próbált (költészet, próza, esztétika, irodalomkritika) szakmailag a másod-, sőt inkább csak a harmadvonalhoz tartozott. Nem tartották jelentős költőnek, nem tartották jelentős értekezőnek, de még csak „formátumos” kommunista irodalompolitikusként se, mint mondjuk Pándi Pált, Szabolcsi Miklóst, Király Istvánt.

Ugyanakkor mélységesen tudatában volt azon tulajdonságainak, melyekbe kapaszkodva egész életében el tudta utasítani azt a gondolatot, hogy *szakmai* szempontból nézve csupán jelentéktelen szereplője annak a színtérnek, mely fölött hivatalos posztjainak köszönhetően egyébként uralkodott. Polgári neveltetése, jó iskoláztatása, műveltsége-tájékozottsága bármiféle értelmiségi pálya sikeres művelésére alkalmassá tette volna; értelmiségi szocializációja messzemenően birtokába helyezte mindannak, minek tudatában az egyes számú kultúrpolitikust, Aczél Györgyöt csupán műveletlen fajnóknak tarthatta, miként ezt a rendszerváltás után előszeretettel hangoztatta is.

A rendszer bukása után is büszkén hirdette, hogy meggyőződésből szolgálta a kommunista irodalompolitikát, noha erre nem predesztinálta semmi, sőt családtörténetében számos olyan mozzanat létezett, ami akár szembe is fordíthatna volna a rendszerrel. Sorban jelentek meg a könyvei, melyek semmiféle hatást nem fejtettek ki, valamint szerkesztett kötetei, melyek már címükkel is azt sugallták, hogy egy olyan ideológiai szemlélet képviselői, mely a nyolcvanas évek vége felé közeledve évről évre, majd szinte hónapról hónapra vált mind vállalhatatlanabbá. Minden, amit írt, minden, amit gondolt, minden, amiben hitt (nem vonom kétségbe, hogy őszintén és szent meggyőződéssel tartotta jobb írónak Kertész Ákost Esterházy Péternél, jobb kritikusként Agárdi Pétert Balassa Péternél, jobb költőnek Ladányi Mihályt Tandori Dezsőnél), végzetes szükségyszerűséggel falazta be a kádárizmus szűkös normái és átpolitizált viszonylatai közé. Nem a megalázott kisemberek részben neurotikus, részben kompenzatív sértettségére, hanem a meg nem értett megalomániások nárcisztikus gögje határozta meg viselkedését, véleményét, minősítéseit. „Túl jó ahhoz az ízlésem és túl rossz a gyomrom, hogy a szolgálatukba álljak. Maradok a saját álláspontomnál, még ha ennek az is az ára, hogy engem mint kultúrávóست emlegetnek a hatalomra jutott posztmodern szerzők és készséges lakájaik. Hallotta már, hogy Ester-

házy Péter szitokszóként használja a nevemet? Állítólag ezt szokta mondani nagy tréfásan a barátainak, ha új könyvük jelenik meg: – Dicsérjen meg téged a Szerdahelyi István a Népszabadságban!” – közölte Lajta Erikával az interjúzás során.¹⁵

Ugyanakkor – az ő szemszögéből nézve – mindez azt is jelenthette, hogy valamiképpen „igaza volt”, és egy valóban járványszerűen terjedő, mindent maga alá gyűrő divattendencia ellen emelte fel szavát. Hiszen a nyolcvanas évek közepétől kezdve és mintegy tíz-tizenöt éven keresztül művészek és írástudók egész sora érezte úgy, hogy ők most a posztmodern divat vesztesei. Szerdahelyi cikke, melyet a hatalmi pozíciójában pöffeszkedő cenzor önhitt magabiztosságával vetett papírra, egyszerre vált a gyanakvó és féltékeny irodalompolitikai áskálódás, illetve a posztmodern-ellenes konzervatív indulat, valamint a tudományos és politikai pozícióföltés példájává. És talán elfeledték volna, mint ahogy a korszak mindmégannyi ilyen jellegű írásművét elfelejtették (sőt megbocsátották...), ha nem lett volna a csodálatos, hangzatos, idézésre és paródiára ingerlő cím (Szerdahelyi életművének leginkább időtálló része): *A neoavantgardista stílusdiktatúra esélyei*.

■ JEGYZETEK

1. Szerdahelyi István (1934–2017) esztéta, kritikus, költő, szerkesztő. 1984 és 1989 között a *Kritika* folyóirat, valamint a *Világirodalmi lexikon* főszerkesztője. Mintegy harminc kötetet jegyzett részben szerzőként, részben szerkesztőként, elsősorban a marxista esztétika és irodalomelmélet, a magyar esztétikatörténet, valamint a verstan köréből.
2. Szerdahelyi István: *A neoavantgardista stílusdiktatúra esélyei*. Népszabadság 1984. január 14.15.; uő: *A Fortinbras-tünet*. Népszabadság 1984. február 4. 15.
3. Ehhez lásd Németh György: *A Mozgó Világ története, 1970–1983*. Új Palatinus Könyvesház, Bp., 2002.
4. E változásokra reflektált később a *Medvetánc* folyóirat fogalomtörténeti és fogadtatástörténeti szempontból egyaránt tanulságos összeállítás: *Körkérdés a posztmodernről*. *Medvetánc* 1987. 2. 216–263. Hegyi Lóránd könyve, mely az irodalmi posztmodernnel párhuzamos képzőművészeti tendenciákat összegezte, ugyanekkor jelent meg: Hegyi Lóránd: *Avantgarde és transzavantgarde*. Magvető, Bp., 1986.
5. Szerdahelyi: *A neoavantgardista stílusdiktatúra...*, 15.
6. Uo.
7. Csibra István: *Karám vagy közösség?* Népszabadság 1984. január 7. 15.
8. Csibra: *Karám vagy közösség...*, 15.
9. Szerdahelyi: *A Fortinbras-tünet...*, 15.
10. Érdekes dokumentuma ezen „ellenhatalom” észlelésének-felismerésének Kornis Mihály szatirikus visszaemlékezése (Kornis Mihály: *Civiliségem a pályán*. Beszélő 1998. 10. 96–125.).
11. Esterházy Péter: *Életünk fiktív változata*. In: Uő: *A kitömött hattyú*. Magvető, Bp., 1988. 15–21. 20.
12. A Nagy Lajos Társaság egyik tagja elküldte nekem Szerdahelyi Istvánnal készített terjedelmes életútinterjúját, mely gazdagon dokumentálja Szerdahelyi fensőbbességét, sértettségét, a mindennapi érintkezések során tanúsított arrogáns modorát. Lajta Erika [dr. Pongrácz Erika]: *Kivezetés a szépirodalomból. Regényes életútinterjú* (gépirat, 2007).
13. Szerdahelyi István: *A feljelentők kéretnek pontosnak lenni*. *Ezredvég* 2017. 2. 161–172.
14. Havasréti József: *Alternatív regiszterek. A kulturális ellenállás formái a magyar neoavantgárdában*. Typotex, Bp., 2005. 51–59.
15. Lajta Erika: *i. m.*